

УДК 398.6(477):811.111

СТРУКТУРНА ТА ФУНКЦІЙНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПАРЕМІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАГАДОК І ПРИСЛІВ'ІВ)

Лучечко Т.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Статтю присвячено аналізу структурних та функційних особливостей загадок і прислів'їв з метою виявлення спільних ознак, що об'єднують їх в єдиний паремійний фонд. Досліджено також їх диференційні характеристики, які дають змогу розмежувати загадку і прислів'я як паремійні різновиди.

Ключові слова: паремія, загадка, прислів'я, структура, образ, трансформація.

Постановка проблеми. У мовознавстві термін «паремія» позбавлений чіткої змістової окресленості. Частина дослідників схиляються до думки, що це короткий текст, який має самодостатнє значення та може вживатися самостійно [16, с. 460], або ж афористичні вислови, що відображають норми етики та закони роду [13, с. 10], а також словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як своєрідні установлені формули, образні кліше [12, с. 253].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Паремії неодноразово були об'єктом наукових пошуків. У мовознавстві увагу дослідників привертають особливості художніх образів, поетика, граматики, формальне, тематичне та функційне упорядкування, особливості репрезентації мовної свідомості в пареміях, їхнє походження тощо (В. Анікін, І. Голубовська, А. Жолковський, А. Крікман, З. Коцюба, Е. Кьонгес-Маранда, Ю. Левін, В. Мокієнко, О. Морозов, Т. Николаєва, М. Пазяк, Г. Пермяков, О. Тищенко, та ін.). Однак питання дефінітивної розмитості паремій досі залишається одним із найскладніших та малодосліджених.

Метою розвідки є висвітлення проблеми категоріального розмежування загадки і прислів'я на основі спільних ознак, що інтегрують їх в єдиний паремійний фонд, і виявлення диференцій-

них характеристик, які об'єктивують автономний статус досліджуваних паремійних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Паремії – це найчастіше саме прислів'я і приказки, хоча також і загадки [4, с. 10], примовки, прикмети, повір'я, ворожби, задачі, небилиці, нісенітниці, анекдоти тощо. Т. Николаєва визначає такі завдання паремій (загадок і прислів'їв): 1) повідомити основне про світ і людину; 2) сприяти гомеостазуванню суспільства; 3) впливати на потенційного «блудного сина» з метою повернення його до лона «Коллективного Розуму», стверджуючи при цьому, що ці завдання реалізуються обома видами паремій по-різному, способами, модифікованими в окремі епохи розвитку суспільства, незважаючи на те, що часто вони розглядаються як цілісний паремійний об'єкт [9, с. 156].

Дослідники давно помітили структурну близькість загадки і прислів'я, що зумовлюється спільністю їх походження та постійними взаємовпливами. У різних мовах можна натрапити на випадки переходу цих паремій з одного типу до іншого: *What is easy to get into but hard to get out of?* (Trouble) [23, с. 153] – *Don't trouble trouble until trouble troubles you* [1, с. 286]. Для трансформації прислів'я в загадку часто достатньо оминати підмет у прислів'ї і перетворити його

на відповідь, змінити інтонацію, оскільки загадці властиві всі особливості народного вірша, типові для прислів'я [2, с. 78]: *What thing is onely upon this earth not subject unto feare, nor doth not weigh the threatnings of tyrants pin or haire?* (A good conscience) [23, с. 677] – *A clear conscience fears not false accusations.* [1, с. 141]; *Хто найбільший у світі чоловік?* (Громада) [7, с. 324] – *Громада – великий чоловік* [13, с. 276]. Аналізуючи структуру паремійного фонду, Г. Пермяков заперечує випадковий характер паремійних трансформацій і вказує на головну причину цього явища – наявність значної кількості спільних ознак у всіх типах паремійних одиниць, які вчений трактує як парадигматичні форми однакової сутності з трансформованою зовнішньою чи внутрішньою структурою. Наприклад, за ознаками зовнішньої структури прислів'я належать до фразових (виражених реченням) замкнених кліше (клішованих від початку до кінця), а загадки – до надфразових діалогічних; а за характеристиками внутрішньої структури загадки і прислів'я – синтетичні (багатозначні) клішовані одиниці з об'єктивним мотивуванням [12, с. 261–266].

Основою для побудови прислів'їв і загадок служить минулий досвід, ретроспективні дії, на які посилаються комуніканти. Характер настанов та рекомендацій у прислів'ях стосуються сучасних та майбутніх поколінь [17, с. 60]. Тому прислів'я – це «багатовікова мудрість» народу, яка вчить життя: *Без труда нема плода* [13, с. 276], а загадка всього лиш повідомляє про світ, зокрема людину та її властивості [10, с. 312]: *Look into my face and I'm everybody, scratch my back and I'm nobody* (Mirror) [23, с. 57].

«Загадкама властива композиційна будова «за аналогією», що базується на законі магічного мислення «наслідок породжує причину або подібне породжує подібне» [18, с. 12]. Прислів'я в стислій і точній формі підводять підсумки спостережень над подіями чи явищами, відзначаючи в них характерне, стирають індивідуальні риси подій, даючи узагальнений висновок, який можна застосувати, характеризуючи аналогічні події чи явища. Саме принцип аналогічного співвіднесення ситуації об'єднує аналізовані види паремій. У прислів'ях мова йде про аналогію поведінки чи ситуації, у загадках вибудовується аналогія між вихідною і кодуною ситуаціями, яка часто базується на несподіваності [9, с. 153].

Паремії є мовними кліше, що об'єднуються за загальною функційною подібністю, але диференціюються за вираженням домінантних функцій. Так, головне завдання прислів'їв полягає в моделюванні життєвих ситуацій, у загадках домінує повчальна функція – вони ознайомлюють із картиною світу, із правилами мислення [12, с. 255].

Загадка об'єктивує зовнішні характеристики картини світу, а прислів'я акцентує головним чином на внутрішніх властивостях реалій. Визначальною властивістю епітетів у прислів'ях, орієнтованих на соціальні взаємини, є емоційна та моральна оцінка, загадка ж тяжіє не до узагальнення, а до «видового» зображення реалій, орієнтуючись на «світ речей», які можна побачити з різних сторін і які є чимсь більшим, ніж соціальні істини. Тому загадка лише зображає предмет, а прислів'я передає судження й пояснює його.

Прислів'я і загадки є самостійними одиницями тексту, які диференціюються за особливостями форми. Прислів'я – це довершений за змістом вислів, який становить граматично й інтонаційно оформлене судження. Відтак, прислів'я – це завжди твердження, смислове навантаження якого – застереження, схвалення, порада, сумнів, докір, звинувачення: *The chain is no stronger than its weakest link* [23, с. 22]; *Де тонко, там і рветься* [13, с. 263]. За своєю формою загадки – це поєдинчі поетичні запитання, в котрих без двозначності, часом тільки в переносному смислі репрезентується певна прикмета загаданого предмета. Загадка, як правило, – це важка задача-запитання: *What belongs to you that your friends use oftener than you do?* (Your name) [23, с. 17]; *Що без дірки наливається?* (Овоч) [7, с. 84]. Звичайно, це твердження часткове, бо у фольклорній скарбниці значно більше загадок у формі стверджувальних речень, приміром, за підрахунками Н. Захарової, 77,2% із проаналізованих 4000 українських загадок композиційно оформлені як константи (повідомлення, твердження, переконання) і лише 22,8% як запитання [6, с. 121]: *Один баранець пасе тисячі овець* (Місяць) [7, с. 46]; *It is very old but still it shines* (Moon) [23, с. 23]. Камінь спотикання тут – у функції та призначенні загадок. Якщо трансформувати питальні фрази у стверджувальні, сутність загадки не зміниться, оскільки її образна частина завжди реалізує питальний зміст, незалежно від того, чи відповідна конструкція є питальною у плані синтаксису [8, с. 255; 6, с. 122], адже хоча питання у багатьох випадках формально не виражене, воно однаково чітко детермінує відповідь, яка ніби верифікує питальну основу формально нейтральної «розповідної» структури [15, с. 56]. Трансформація загадки-запитання у загадку-твердження не змінить завдання цих паремій – на основі метафоричних образів виявити приховані образи: *What flows, but cannot flow out?* (River) [23, с. 25] – *It flows, but cannot flow out.* В обох випадках адресат повинен дати однаковий відповідь. Ця різниця передбачає саме структурну відмінність обох жанрів, тобто стверджувальну форму прислів'їв і питальну форму загадок [20].

Американські дослідники Р. Джордис та А. Дандис акцентують увагу на структурному аспекті в аналізі паремій і дефініціюють загадку як традиційний вербальний вислів з дескриптивним компонентом [19, с. 113], який також координує структуру прислів'я. У кожному випадку дескриптивний елемент складається з «теми» і «коментаря» (topic and comment). Однак у загадці тема відома лише адресанту, а у прислів'ї завдяки контексту – обом, адресанту та реципієнту [20]. «Коментар», як правило, інформує про форму, функцію чи дію, властиву «темі». В одиниці тексту може існувати від одного до кількох дескриптивних елементів. У загадці *A golden sieve with many black houses in it* (Sunflower) [23, с. 28] існує два опорні пункти: 1) *sieve* – тема, *golden* – коментар; 2) *houses* – тема, *black* – коментар. В українській загадці *Один баранець пасе тисячі овець* (Місяць) [7, с. 46] виділяємо один дескриптивний елемент із темою *баранець* і коментарем – *пасе вівці*. В українському прислів'ї *Голодному все смакує* [13, с. 304] виокремлюємо один дескриптивний елемент із темою – *голо-*

дний і коментарем – *все смакує*. Англійська паремія *Drunkenness reveals what soberness conceals* [1, с. 299] складається з двох дескриптивних елементів: 1) *drunkenness* – тема, *reveals* – коментар; 2) *soberness* – тема, *conceals* – коментар.

Структурний підхід до дослідження паремій передбачає поділ загадки і прислів'я на дві частини: означуюче та означуване. У Пепічелло та Т. Грін припускають, що у прислів'ї взаємозалежність обох компонентів об'єктивується у кореляції уявної (проблемної) та реальної ситуації. У загадці, яка трактується як цілісна одиниця, роль означувального виконує питально-відповідна єдність, що характеризує акт загадування (*riddle act*), а не відокремлена питальна частина, оскільки у значній кількості прикладів з імплікованим питальним форматом означуюче не ідентифікується як таке поза загадковим контекстом. Означувані у загадках є не окремий загадуваний об'єкт чи ситуація (приміром, амбівалентність, що є лінгвальним «вістряем» загадки *What is the best key to have? (Lucky)* [23, с. 95], виявляється у відповіді, яку, отже, варто ідентифікувати не як розгадку, а як складову питально-відповідної послідовності, що фокусується на гнучкості лінгвального коду), а радше сам код. Цей факт свідчить про металінгвальну сутність загадок: вони є способом застосування мови для демонстрації своєї майстерності [21, с. 126–128].

На думку Е. Кьонгес-Маранди, образна частина загадки і прислів'я – це тотожні означувальні [8, с. 280]. Критерій, що демаркує обидва жанри, – це функціонування і живання другого елемента – означуваного (відгадки). У прислів'ї означуване зрозуміле з контексту, «воно відразу розкриває зміст метафори та у самому тексті містить її пояснення» [14, с. 75]. При озвучуванні прислів'я виникає ситуація протилежна загадуванню загадки. Відповідь (означуване) тут уже заздалегідь відома, зміст прислів'я лише описує, коротко визначає це означуване [8, с. 280]. Озвучуючи прислів'я *No cross, no crown* [13, с. 39], адресант пояснює, коментує вже відомий адресату образ лінивця, розвиваючи ідею працелюбності.

Загадка відрізняється від прислів'я за термінами мовленнєвої комунікації – референта дескриптивного елемента необхідно відгадати, враховуючи ролі того, хто говорить, і того, хто слухає. Загадка може розглядатися як висловлювання, що уособлює лише рему (вказівка на якості предмета), а тему (об'єкт) необхідно відгадати. Рематичний блок у загадці подається у пролонгованій формі, у препозиції до імплікованої теми, яка знаходиться за межами питальної частини і залежить від пошуків із боку адресатів, їх креативного менталітету [17, с. 60]. Наприклад, *Без рук, без ніг, зате у білій сорочці* [7, с. 211] – рема, відгадка (*подушка*) – тема. Або ж *A steel horse drags much behind it* [23, с. 16] – рема, *train* – тема. Означувальне не просто уточнює тему (відгадку), а й вказує на неї. Якщо у прислів'ї спостерігаємо таку послідовність: спочатку тема, а потім її уточнення, то у загадці все відбувається за зворотнім сценарієм: спочатку ставимо запитання (уточнення), а лише згодом необхідно дати відповідь (тему). Спочатку адресант озвучує означуюче *Two mothers have five*

sons and each one has a name [23, с. 19] – *Дві матері мають по п'ять синів і кожному сину ім'я є* [7, с. 155], а потім адресат озвучує відповідь – *fingers / руки і пальці*. «Перерозподіл тривіальне / нове об'єктивує статус загадок як реверсивів» [17, с. 118]. Таким чином, загадка – це парадоксальна структура, бо маючи всього лиш два опорні пункти (питання і відповідь), вона ухитряється розвиватися у двох протилежних напрямках: механізм утворення загадки скеровує рушійну силу від означуваного до означуючого, а процес її озвучення передбачає зворотній напрям дії: від образної частини до відгадки. Отже, загадка – це означуюче, до якого необхідно знайти означуване. Прислів'я – це вже дане означуване, означуюче до якого виникає у процесі комунікації і залежить від комунікативної ситуації [8, с. 280]. Тут, як і в загадці, необхідно виявити співвідношення між даним і прихованим образами, проте у цьому випадку релевантним буде лише перший етап. Тому прислів'я – це повідомлення даного, а загадка – це й складний процес установаження об'єкта, який описується.

Загадка реалізується як форма спілкування, що передбачає наявність двох співрозмовників, тим самим набуваючи ознак діалогічної єдності. Один із співрозмовників повідомляє щось адресату, не розповідаючи про це прямо, а інший намагається розкодувати інформацію. Майже завжди це спілкування повністю відповідає узагальненій ситуації «запитання – відповідь» [5, с. 49] і лише зрідка «запитання – запитання», як-от, у текстах *Кручене, верчене, куди ти біжиш? – Стрижена біда, нащо тобі я?* (Річка і осока) [7, с. 323]; *Crooked and straight, which way are you going? – Croptail every year, what makes you care?* (Meadow to brook and the brook's reply) [23, с. 123]. Головна відмінність загадки від інших діалогічних єдностей полягає у тому, що вона не утворюється спонтанно, а функціонує як певний стереотип. «Якщо звичайний діалог виникає із спілкування, то загадка реалізується як спілкування» [11, с. 160]. У прислів'ї, навпаки, співрозмовник інформує адресата, даючи уже розкодовану інформацію, чим перешкоджає участі адресата в комунікації. Тому спілкування у прислів'ї відповідає моделі «відповідь – запитання». Отже, загадка за своєю специфікою діалогічна, а прислів'я монологічне.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, спільні ознаки вмотивують паралельне існування загадки та прислів'я в межах єдиного паремійного простору. Розбіжності, що диференціюють обидва жанри, зумовлюють їх незалежність як паремійних різновидів і виявляються у стверджувальному форматі прислів'їв та в питальній сутності загадок. За своєю комунікативною структурою загадка – це діалог з участю адресата, який лише зображує предмет, а прислів'я – монологічне висловлювання без обов'язкової участі адресата, яке дає пораду, моделюючи ситуацію. Перспективним є дослідження спільного та відмінного у структурних та функційних характеристиках паремійних різновидів на матеріалі замовлянь, небилиць, примовок, прикмет тощо.

Список літератури:

1. Англо-український фразеологічний словник [уклад. Баранцев К. Т.]. – К.: Рад. Школа, 1969. – 1051 с.
2. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор / Владимир Прокопьевич Аникин. – М.: Учпедгиз. – 1957. – 240 с.
3. Бланшу К. Концепт ветер в русских поговорках: опыт семантического изучения / К. Бланшу // Исследования в области балто-славянской культуры: загадка как текст. 2 / отв. ред. Т. М. Николаева. – М.: Индрик, 1999. – С. 110–127.
4. Гурскі А. І. Беларуская загадка: даследаванне жанру / Антон Іванавіч Гурскі. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2000. – 80 с.
5. Захарова Н. В. Діалогічна природа й комунікативна спрямованість загадки / Н. В. Захарова // Лінгвістика. – 2007. – № 1(11). – С. 47–54.
6. Захарова Н. В. Функціонування народної загадки в мовленні (на матеріалі українських і німецьких народних загадок) / Н. В. Захарова // Нова філологія / за ред. Манакіна В. М. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 36. – С. 120–123.
7. Загадки / [упорядкув., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 511 с.
8. Кёнгес-Маранда Э. Логика загадок / Э. Кёнгес-Маранда // Пармиологический сборник: пословица, загадка (структура, смысл, текст) / сост., ред. и предисл. Г. Л. Пермяков. – М.: Наука, 1978. – С. 251–281.
9. Николаева Т. М. Загадка и пословица: социальные функции и грамматика / Т. М. Николаева // Исследования в области балто-славянской культуры: загадка как текст. 1 / ред. Т. М. Николаева. – М.: Индрик, 1994. – С. 143–178.
10. Николаева Т. М. Обобщенное, конкретное и неопределенное в поговорках / Т. М. Николаева // Малые формы фольклора: сб. ст. памяти Г. Л. Пермякова / сост. Т. Н. Свешникова. – М.: Восточная литература РАН, 1995. – С. 311–324.
11. Онищенко Г. А. Особливості структури загадки як складного синтаксичного цілого / Г. А. Онищенко // Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр. / за ред. проф. Д. Х. Баранника. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – Вип. 4. – С. 157–162.
12. Пермяков Г. Л. К вопросу о структуре пармиологического фонда / Г. Л. Пермяков // Типологические исследования по фольклору: сб. ст. памяти В. Я. Проппа / сост. Е. М. Мелетинский, С. Ю. Неклюдов. – М.: Наука, 1975. – С. 247–274.
13. Прислів'я та приказки: природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
14. Салтовська Н. В. Особливості функціонування загадки в процесі її історичного розвитку / Н. В. Салтовська // Вісник Київського університету. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика / відп. ред. Шевлякова О. В. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 1998. – Вип. 7. – С. 72–76.
15. Топоров В. Н. III. К реконструкции «загадочного» прототекста (о языке загадки) // Исследования в области балто-славянской культуры: загадка как текст. 2 / ред. Т. М. Николаева. – М.: Индрик, 1999. – С. 54–68.
16. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Заблук та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
17. Швачко С. О. Концепт загадок та їх омовлення / С. О. Швачко // Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції «Концептологія в системі гуманітарних наук». – Полтава: ПДПУ, Техсервіс, 2009. – С. 59–62.
18. Ярмоленко Н. Міфічні анахронізми жанру загадок. / Н. Ярмоленко // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2000. – Вип. 7. – С. 11–20.
19. Georges R. A. Toward a structural Definition of the Riddle / Robert A. Georges, Alan Dundes, // Journal of American Folklore. – 1963. – Vol. 76. – № 300 (Apr. – Jun.) – P. 111–118.
20. Green T. The Proverb and Riddle as Folk Enthymemes [Електронний ресурс] / Thomas Green, William Pepicello // De Proverbio. – 2000. – Vol. 6. – № 2. – Режим доступу до журн: http://www.deproverbio.com/DP_JournalPROVERBIUM
21. Pepicello W. J. The Language of Riddles. New Perspectives / William J. Pepicello, Thomas A. Green. – Columbus: Ohio State University Press, 1984. – 170 p.
22. The Oxford Dictionary of English Proverbs. / [ed by Frank Percy Wilson]. – 3rd ed. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 930 p.
23. Rosenbloom J. Biggest Riddle Book in the World / Joseph Rosenbloom. – X.: Sterling Publ. Co., Inc., 1976. – 256 p.

Луччко Т.М.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

**СТРУКТУРНАЯ И ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ПАРЕМИЙ
(НА МАТЕРИАЛЕ ЗАГАДОК И ПОСЛОВИЦ)****Аннотация**

Статья посвящена анализу структурных и функциональных особенностей загадок и пословиц с целью описания общих признаков, объединяющих их в единый пармиологический фонд. Анализируются также их различительные характеристики, которые определяют загадку и пословицу в разные жанры фольклора.

Ключевые слова: паремия, загадка, пословица, структура, образ, трансформация.

Luchechko T.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL DIFFERENCES OF PROVERBS AND RIDDLES AS PAROEMIA GENRES

Summary

The article focuses on English and Ukrainian riddle and proverb structure and function analysis and is aimed at finding out the convergent characteristics which unite them in one proverbial fund. It also researches the divergences which help to define riddle and proverb into different folklore genres.

Keywords: paroemia, riddle, proverb, structure, image, transformation.